

והתעלמת - פעמים שאתה מתעלם

לאִתְּרָאָה אֶת־שׁוֹר אַחִיד אוֹ אֶת־שֵׁיו נְדָחִים וְהִתְעַלְמַתְּ מֵהֶם הֲשֵׁב תְּשִׁיבָם לְאַחִיד: ... לֹאִתְּרָאָה אֶת־חֲמוֹר אַחִיד אוֹ שׁוֹרוֹ נְפִלִים בְּדָרְךָ וְהִתְעַלְמַתְּ מֵהֶם הֲקֵם תְּקִים עִמּוֹ (דברים פרק כב פסוקים א, ד).¹

ספרי דברים פיסוקא רכב

"והתעלמת מהם" - פעמים שאתה מתעלם ופעמים שאין אתה מתעלם. כיצד? היה כהן והיא בבית הקברות, או שהיה זקן ואינה לפי כבודו, או שהייתה שלו מרובה משל חברו - פטור. לכך נאמר: "והתעלמת" - פעמים שאתה מתעלם ופעמים שאין אתה מתעלם.²

מסכת בבא מציעא דף ל עמוד א

משנה: "מצא שק או קופה וכל דבר שאין דרכו ליטול - הרי זה לא יטול" (פרק אלו מציאות משנה ח).
גמרא: מנהני מילי? - דתנו רבנן: "והתעלמת" - פעמים שאתה מתעלם, ופעמים שאי אתה מתעלם. הא כיצד? היה כהן והיא בבית הקברות, או שהיה זקן ואינה לפי כבודו, או שהייתה מלאכה שלו מרובה משל חברו - לכך נאמר והתעלמת מהם. למאי איצטריך קרא? אילימא לכהן והיא בבית הקברות - פשיטא; האי עשה, והאי לא תעשה ועשה, ולא אתי עשה ודחי את לא תעשה ועשה.³ ותו: לא דחינן איסורא מקמי ממונא.⁴ אלא לשלו מרובה משל חברו? - מדרב יהודה אמר רב נפקא. דאמר רב יהודה אמר רב: "אפס כי לא יהיה בך אביון" - שלך קודם לשל כל אדם.⁵ אלא לזקן ואינו לפי כבודו.⁶

מסכת ברכות דף יט עמוד ב

אמר רב יהודה אמר רב: המוצא כלאים בבגדו פושטן אפילו בשוק, מאי טעמא "אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה' " (משלי כא ל) - כל מקום שיש חלול השם אין חולקין כבוד לרב.
תא שמע: גדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה. ואמאי? לימא: אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'! - תרגמה רב בר שבא קמיה דרב כהנא בלאו דלא תסור.⁷

¹ וכבר קדם ספר שמות לספר דברים, פרשת משפטים לפרשתנו, בציווי דומה. ראה שמות פרק כג פסוקים ד-ה: "כי תפגע שור איבך או חמור תעגה השב תשיבנו לו: ס כיתראה חמור שנאך רבץ תחת משאו וחדלת מעזב לו עזב תעזב עמו: ס". סימן "ס" אחרי כל פסוק, משמע שכל אחד הוא פרשה (סגורה) לעצמה. וכבר עמדו הפרשנים (אלשיך) על הכפילות שם וכאן שבעוד שבפסוק הראשון האדם ניצב רק מול בעל החיים הנטוש או האובד, בפסוק השני האדם ניצב גם מול האיש שהם שונאים זה לזה: "עזוב תעזוב עמו בעצמו נצב אצלך פנים בפנים", והסיוע איננו רק לבהמה, אלא בעיקר להשכן שלום ביניהם. אבל אנחנו נלך הפעם בכיוון אחר. הלשון במשפטים הוא "וחדלת", ואילו כאן: "והתעלמת". פעמיים "והתעלמת", שכפשוטו הוא נגרר אחרי ה"לא" שבראש הפסוק ומחלק את הפסוק לשניים (אתנחתא תחתיו בטעמי המקרא), לאמר: לא תתעלם, רק השב תשיב, לא תתעלם רק הקם תקים.
² זו דוגמא בולטת לדרשה הלכתית שהיא כנגד הפשט הברור של הפסוק, כמו שציינו בהערה הקודמת (כמו ונקה לא ינקה). ראה רש"י על פסוק זה. ראה גם ברמב"ם הלכות גזלה ואבדה פרק יא הלכה א: "...השבת אבדה לישראל מצות עשה שנאמר: השב תשיבם לאחיק, והרואה אבדת ישראל ונתעלם ממנה והניחה עובר בלא תעשה שנאמר: לא תראה את שור אחיק והתעלמת מהם ...". וכן הוא במקבילה בשמות. ראה מכילתא דרבי ישמעאל משפטים - פרשה כ שמצד אחד הוא דורש: "וחדלת מעזוב לו עזוב תעזוב עמו. נמצינו למדין שהוא עובר על עשה ועל לא תעשה". אך מיד בהמשך שם, הוא נוקט כשיטת הספרי שלנו: "וחדלת מעזוב לו - פעמים שאתה חדל ופעמים שאתה עוזב". ראה גם במכילתא דרשב"י שם.

³ ראה שמות רבה טו ה: "אמר ר' שמעון בן לקיש: גדולה חיתבתם של ישראל שנגלה הקב"ה במקום עבודה זרה ובמקום טינופת ובמקום טומאה בשביל לגאלם. משל לכהן שנפלה תרומתו לבית הקברות. אמר: מה אעשה? לטמא את עצמי אי אפשר ולהניח תרומתי אי אפשר. מוטב לי לטמא את עצמי פעם אחת וחוזר ומטהר ולא אאבד את תרומתי". מדרש זה בא לבאר את ירידת הקב"ה למצרים במקום טומאה והוא דורש את הפסוק: "וידבר ה' אל משה ואהרן בארץ מצרים לאמר" (שמות יב א). הרעיון הדרשני הוא נאה, אך מה לעשות שהוא נגד ההלכה! ראה דברינו [לי ולכם היא הגאולה](#) בפרשת בא.

⁴ השבת אבדה היא בסופו של דבר עניין של ממון ולא סביר שכהן יטמא עצמו בגלל עניין שהוא הפסד כספי בלבד, גם אם של זולתו. ומעין כך גם בגמרא בברכות להלן "ממונא מאיסורא לא ילפינן". אבל בגישת הדרש האגדה והמוסר נראה דעה אחרת.

⁵ וכך נפסק ברמב"ם הלכות גזלה ואבדה פרק יב הלכה א: "מי שאבדה לו אבדה ופגע באבדתו ואבדתו חבירו, אם יכול להחזיר שתייהן חייב להחזיר. ואם אינו יכול להחזיר אלא אחת מהן, אבדתו קודמת, ואפילו לאבדת אביו או רבו - שלו קודם לכל אדם".

⁶ מסקנת הגמרא היא שמתוך שלושת המקרים בהם "לא יטול", הפסוק "והתעלמת" נחוץ בעצם רק למקרה של "זקן ואינה לפי כבודו". את שני המקרים האחרים, כהן שפטור מטיפול באבדה שנמצאת בבית הקברות ומחייבת אותו להיטמא וכן שהטיפול באבדה יגרום לו לנזק כספי ניכר (כולל כל המקרים בהם אבדתו קודמת, ראה הערת שוליים קודמת) - אפשר ללמוד מתוך העיון. הפסוק "והתעלמת" נחוץ בסופו של דבר רק למקרה של "זקן ואינה לפי כבודו". ראה שם שהגמרא מדגישה שבסופו של דבר מדובר בהפסד ממון ויש גבול עד כמה אדם צריך לטרוח, להוציא הוצאות, או לבזות עצמו בשביל להציל ממון חברו. "יהי ממון חברך חביב עליך כשלך" (אבות ב יב - הפרק של שבת זו) - לא יותר משלך. בדומה למגבלה של ואהבת לרעך כמוך, וחי אחיק עמך, בבא מציעא סב ע"א. אבל למידת חסידות כמו זו של ר' חנינא בן דוסא, אין גבול. ראה תענית דף כה עמוד א.

⁷ הלאו שבתורה שנדחה מפני כבוד הבריות הוא הלאו "לא תסור", היינו, תקנות וגזירות חכמים שמסתמכות על הציווי בתורה: "לא תסור מכל הדבר אשר יורוך" (ראה דברינו בנושא זה בפרשת שופטים) שמהן שנדחים מפני כבוד הבריות. ראה המשך הגמרא שם

תא שמע: "והתעלמת מהם" - פעמים שאתה מתעלם מהם ופעמים שאין אתה מתעלם מהם; הא כיצד? אם היה כהן והיא בבית הקברות, או היה זקן ואינה לפי כבודו, או שהיתה מלאכתו מרובה משל חברו ... אמאי? לימא: אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'! שאני התם, דכתיב: "והתעלמת מהם"⁸.

מסכת סנהדרין דף יח עמוד ב

"כהן גדול מעיד ומעידין אותו". מעיד? והתניא: "והתעלמת" - פעמים שאתה מתעלם, ופעמים שאי אתה מתעלם. הא כיצד? כהן והוא בבית הקברות, זקן ואינה לפי כבודו, או שהיתה מלאכה שלו מרובה משל חברו - לכך נאמר והתעלמת! - ... אלא: מעיד בפני המלך. - והא אין מושיבין מלך בסנהדרין! - משום יקרא דכהן גדול אתא ויתיב [משום כבודו של כהן גדול בא (המלך) ויושב], מקבלי ניהלי לשהדותיה [מקבלים ממנו (מהכהן הגדול) את עדותו], קאי הוא ואזיל ומעיינינא ליה אנן בדיניה [קם הוא (המלך) והולך ומעיינים (הדיינים) בדין].⁹

רמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק יג הלכה ג-ד

היה כהן והבהמה רובצת בבית הקברות אינו מיטמא לה כשם שאינו מיטמא להשיב אבידה, וכן אם היה זקן שאין דרכו לטעון ולפרוק הואיל ואינה לפי כבודו פטור. זה הכלל כל שאילו הייתה שלו היה טוען ופורק הרי זה חייב לטעון ולפרוק בשל חבירו. ואם היה חסיד ועושה לפני משורת הדין, אפילו היה הנשיא הגדול וראה בהמת חבירו רובצת תחת משאה של תבן או קנים וכיוצא בהן, פורק וטוען עמו.¹⁰

מדרש תנחומא פרשת משפטים סימן א

"אתה כוננת מישרים משפט וצדקה ביעקב אתה עשית" (תהלים צט) - כל העוז והשבח והגדולה והגבורה של מלך מלכי המלכים הוא משפט אהב ... מהו "אתה כוננת מישרים"? אמר רבי אלכסנדר: שני חמרים מהלכין בדרך שונאין זה לזה. רבץ לאחד מהן חמורו. חבירו עובר ורואהו שרבץ תחת משאו. אמר: לא כתיב בתורה כי תראה חמור שונאך וגוי עזוב תעזוב? (שמות כג) מה עשה? חזר וטען ומלוהו. התחיל מסיח עמו: עזוב קימעא מכאן, העלת מכאן, ערוק מכאן, עד שיטעון עמו. נמצאו עושין שלום ביניהם. וחבירו אומר: לא הייתי סבור שהוא שונאי? ראה היאך ריחם עלי כשראה אותי ואת חמורי בדוחק. מתוך כך נכנסו לפונדק אכלו ושתו ביחד ונתאהבו זה לזה. הוי: "אתה כוננת מישרים משפט וצדקה ביעקב אתה עשית".¹¹

שבני הישיבה גחכו על הצעה זו של רב בר שבא, שהרי "לא תסור" הוא לאו מפורש בתורה ותוקפו אינו שונה מלאווים אחרים שבתורה. בא רב כהנא ונוזף בהם על שגחכו על דבריו של אדם חשוב ("גברא רבה"), שהרי באמת תקנות חכמים (לא דברים שחכמים לומדים במידות שהתורה נדרשת בהם, לא מסורת תורה שבע"פ, שהם אכן מהתורה) נסמכות על לאו "לא תסור" (ראה חנוכה בגמרא שבת כג ע"א). ראה סוגיה מקבילה במנחות לח בסיפור של מר בר רב אשי שנפסקה ציצית טליתו בשבת ורבינא שהלך אחריו לא העיר לו. בין שם לכאן, משתמע בברור שכבוד הבריות דוחה רק איסורי דרבנן כמו שנראה להלן.⁸ סוגיה זו שבמסכת ברכות מציבה מספר עקרונות זה מול זה. אדם חייב לוותר על כבודו כאשר זה נוגד מצווה מהתורה (פושט את בגדו אפילו בפומבי אם יש בו כלאיים) בגלל העיקרון של "אין חכמה ואין עצה לנגד ה'". אבל יש לנו גם כלל אחר: גדול כבוד הבריות שדוחה לא תעשה שבתורה. הפשרה שמציעה הגמרא היא ההבחנה בין מצוות חכמים (שאז כבוד הבריות עדיף) ובין מצוות מהתורה (שאז המצווה עדיפה (ואולי זה כבודו שהוא נשמע למצווה)). ומה נעשה עם המקרה בפרשתנו של "זקן ואינה לפי כבודו" שמתנגש עם מצוות השבת אבדה או פריקה שהן מצוות מהתורה! מסקנת הגמרא: אלה מקרים מיוחדים בגלל הפסוק "והתעלמת". וגם בהם רק בגלל שמדובר בהפסד ממון. במקרים של איסור תורה, גם "והתעלמת", גם "זקן ואינה לפי כבודו" לא יועילו. "איסורא מממונא לא ילפינן" - ראה בהמשך הגמרא שם.

⁹ גמרא זו מרחיבה מאד את המשמעות של "והתעלמת" ומחילה אותו גם על נושא של מתן עדות! איך מתמודדים עם המקרה של כהן גדול שצריך לבוא ולהעיד בבית דין. הגמרא אמנם מוצאת פתרון לבעיה בכך שהמלך יכבד בנוכחותו את בית הדין ויפתור את בעיית כבודו של הכהן הגדול אשר ימסור עדות בנוכחות המלך (המלך מסייע למשפט, ולגבי המלך עצמו בענייני דין ועדות ראה דברינו [מלך לא דן ולא דנים אותו](#) בפרשת שופטים). אבל נראה שהגמרא בברכות תחלוק על גמרא זו (איסורא מממונא לא ילפינן, או שמדובר רק בעדות בענייני ממון וצ"ע).

¹⁰ ברמב"ם יש הפרדה ברורה בין "והתעלמת" הראשון שהוא בדיני השבת אבדה (הלכות גזלה ואבדה) ובין "והתעלמת" השני שהוא במצוות פריקה: הקם תקים או עזוב תעזוב עמו (הכלולה בהלכות רוצח ושמירת הנפש!). בשני, וכנראה גם בראשון, הדבר נתון בסופו של דבר לשיקול דעתו של האדם ולמידת חסידות. וכן הוא במדרש תנאים לדברים כב ד ובמדרש הגדול לפסוק ד בפרק כב: "והתעלמת מהם - פעמים שאתה מתעלם כנון כהן והבהמה בבית הקברות או זקן ואינה לפי כבודו ואם היה חסיד ועשה לפני משורת הדין הרי זה משובח".

¹¹ מדרש זה אולי איננו ציורי בלבד. ראשית, נראה שהוא שייך לקבוצה רחבה של מדרשים והלכות הדנים בערך הדואלי של "משפט וצדקה". במקרה שלנו: "משפט" - אם זקן ואינה לפי כבודו, "צדקה" - אם היה חסיד ועושה לפני משורת הדין. שנית, וזה העיקר, מדרש זה מחזק את דברי הרמב"ם הנ"ל (ואולי מקור שלו). נכון שמצד אחד מדובר רק בהפסד ממון של חברך, אבל מצד שני מדובר בכבוד שלך ואתה יכול למחול על כבודך (על טרחה שהיא מעבר להוצאת ממון סבירה כבר ראינו את הגמרא בבא מציעא לעיל). מה שבאמת התורה אומרת לנו בפסוקים שבפרשתנו ובפרשת משפטים הוא, שבסופו של דבר לא מדובר בממון ובחפצים, אלא באנשים. מדובר בשלום בין אדם לחברו ובבניין החברה ("גדול השלום...") ראה מדרש רבה בסוף פרשת השבוע שעבר ורבים אחרים. שים לב ששוב גם כאן מדובר במצווה של לפרוק יותר מאשר בהשבת אבדה. במצוות פריקה יש קשר חזותי וישיר בין שני בני

שבת שלום
מחלקי המים

האדם. לא חפץ עזוב מונח בשדה, אלא אדם שנמצא בצרה (יש לו תקר באוטו ואין לו גלגל רזרבי או שקשה לו להחליף אותו), ולכן יש בעזרה זו משהו הרבה יותר אנושי וחשוב. ואולי זו הסיבה שהרמב"ם מביא מצווה זו בהלכות רוצח ושמירת הנפש! וגם אם נתמקד בהשבת אבדה, כולנו יודעים שבהשבת אבדה יש לעתים קרובות גם השבת נפש ממש. וגם הדין של אבדתו קודמת לאבדת כל אדם מקבלת כאן ביאור נוסף.